

Пасії Кирила Транквіліона Ставровецького, Йоанікія Волковича й Андрія Скульського: синтез традицій

Тетяна ТРОФИМЕНКО

У статті розглянуто тексти українських письменників I пол. XVII ст., пов'язані з пасійною традицією. Переживання відкупительних страждань і смерти Спасителя стають основою художньої образності. Потужна присутність західноєвропейських впливів дозволяє твердити про синтез християнських традицій на українських теренах і про включеність наших барокових авторів у загальносвітовий культурний контекст епохи.

Ключові слова: Кирило Транквіліон Ставровецький, Йоанікій Волкович, Андрій Скульський, пасії, Середньовіччя, Бароко.

Творчість Кирила Транквіліона Ставровецького в контексті українського бароко нині більшість літературознавців оцінюють як важливу ланку літературного процесу, що синтезувала західну і східну традиції та в «домогілянський» період гідно представляла здобутки релігійної думки й мистецтва. Включеність збірки в загальноєвропейський контекст виявляється на рівні сюжетів і мотивів: помітною є схильність українського богослова, поета і проповідника до сюжетів, пов'язаних із мотивами страждання та смерти Спасителя, образів Христових ран, Скорботної Богородиці, які були найбільш популярними в часи Середньовіччя та Бароко, – тоді як традиційно «радісні» сюжети (Різдва, Воскресення) є у Кирила або радше задогматизованими, або розглянутими також крізь призму відкупительної жертви Спасителя. Саме ця риса поєднує тексти Кирила Транквіліона з творами перших українських драматургів Андрія Скульського та Йоанікія Волковича, які належали до кола Львівської братської школи, формально презентуючи православну традицію, як і сам Ставровецький до переходу на унію. Водночас тексти українських авторів виразно засвідчують потужну присутність західноєвропейських впливів. Зокрема, це стосується й уваги до пасійних сюжетів у перших українських драмах

Трагодія Христос Пасхон (1630) Андрія Скульського та *Розмишляня о муці Христа Спасителя* (1631) Йоаникія Волковича. Те саме можна сказати і про поезію Кирила Транквіліона Ставровецького зі збірки *Перло многоцінное*, де образ Христа-Відкупителя є одним із центральних.

Увага до страждань і хресної смерти Спасителя була виявом загальнокультурних тенденцій і породила різнорідний пласт літератури, відомої під назвою пасійної. Розповіді про Юдину зраду, про молитву в Гетсиманському саду, про знущання у старійшин, про суд у Пилата, про хресну дорогу, про зняття з хреста, про покладення до гробу, про сходження до аду – ось те неповне коло сюжетів, яке може входити до пасійних текстів, скорочуватися, поширюватися і варіюватися. Пасійні твори були надзвичайно популярні в часи Середньовіччя та Бароко, бо саме хресна смерть є центральним моментом містерії спасіння, що була структуротворчим елементом цілої сакральної культури. Означену групу текстів тісно пов'язано зі Святим Письмом, із християнською обрядовістю, а саме з богослужіннями Великого посту й особливо його останньої седмиці – Страсного тижня, – а також із апокрифічними джерелами, серед яких чільне місце посідає т. зв. Никодимове Євангеліє.

Цей твір через посередництво літургійного обряду впливає і на один із різновидів містерії – драму страстей, або пасійну містерію, що, за твердженням Володимира Резанова, була найбільш популярною і займала найвидатніше місце серед п'єс середньовічного театру¹. Хоч у Західній Європі апокрифічні євангелія до XV ст. перестали використовувати, на їхній основі виникла багата література, що поступово проникала на Схід. Польща також уже не мала перекладу Никодимового Євангелія і передавала українській літературі твори, тільки засновані на ньому як на першоджерелі, запозичуючи їх зі Заходу². Це стосується насамперед містерій, які у II пол. XVI ст. вже втратили свою популярність на Заході, проте здобули її в Речі Посполитій.

Так само як і в Західній Європі, у Польщі найбільшої культурної ваги набула драма страстей. На думку сучасного польського дослідника Яна Оконя, причиною цього стали загальнокультурні процеси. Зокрема, привілейоване становище від Середньовіччя до XV ст. займали пасійні мотиви («passio amara» – «męka bolesna») порівняно з «passio gloriosa» – «męka chwalebna». Серед близько 300 дереворитів XV ст. неповні 10% займає

¹ В. Резанов. *Из истории русской драмы. Школьные действия XVII–XVIII вв. и театр иезуитов*. Москва 1910, с. 136.

² Там само, с. 76. Див. також: *Апокрифи і легенди з українських рукописів*, т. 2: *Апокрифи новозавітні. А. Апокрифи Євангелія* / зібрав, упорядкував і пояснив др. І. Франко. Львів 1899, с. XLIV розд. паг.

тема «Zmartwychwstania», а решту охоплюють сцени з Оливної гори, бичування, розп'яття на хресті й особливо самої Голготи (понад половину). Подібна ситуація була й у театрі: з найближенням Ренесансу дедалі частіше з'являлися великодні містерії. У період Бароко відбувається повернення до зображення «Страстей Господніх»³.

На посилення пасійних тенденцій у Польщі від XV ст. вказували дослідники української літератури. З практикою церковного життя пов'язував формування цього жанру Іван Франко:

Читання Пасій по неділях великого посту і на страстнім тижні здавна закорінилося в латинській Церкві, а в XV-XVI ст. розширилося і в Польщі. Воно полягало в тому, що відчитувано уступи про терпіння і смерть Спасителя із канонічних євангелій на латинській мові, а потім вияснювано, викладано, розмірковано і украшувано те оповідання народною мовою. Бесідники били на ефект, тож для збагачення змісту своїх пасійних промов стягали до них увесь можливий матеріал із отців Церкви, легендаріїв, запрягали й власну фантазію. Так постали в Середніх віках цілі романи про Ісусове життя, обширні компіляції найрізнішого матеріалу, в котрих знайдемо й містичні екстази, відчуття кожного удару, кожної рани, яку терпів Ісус перед смертю. Нема що й мовити, що описи мук і знуцання жидів над Ісусом переходять тут усякі границі правдоподібности і характеризують те замилювання в муках і проливанню крові, яке в Середніх віках панувало в західній Європі⁴.

Серед засновників європейської пасійної традиції Франко назвав св. Ансельма Люканського, св. Бернарда, св. Бонавентуру (XII–XIII ст.). Саме з їхніми творами він пов'язав постання багатой літератури польських авторів XVI–XVII ст., до якої належать книги Якуба Вуйка *Figury i modlytwy o umęczeniu Pana naszego Jezusa Chrystusa* (1575), анонімна *Passia, to jest historia męki Pana naszego Jezusa Chrystusa* (1582), *Deklamacye na dzień Wielkocny dla ćwiczenia pacholąt szkolnych* (1591) Станіслава Скорецького, *Passio Jesu Christi* (1599) з нотами, віршована пасія Матея Щеховица *Jezusa Chrystusa, Messyasza a Boga prawdziwego, okrutne mordowanie* (1609), *Pamiętka krwawej ofiary Pana Ubawiciela naszego* (1610), *Summariusz Męki Pańskiej* (1618) і *Żwierciadło smutne wyrażające wizerunek okrutnej męki* (1618) Аврама Рожнятовського й ин.⁵

³ *Historyja o chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim* / підгот. J. Okoń. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1971, с. VIII pag. wielokr.

⁴ *Апокрифи і легенди з українських рукописів*, с. XXV–XXVI розд. паг.

⁵ Там само, с. XXVIII розд. паг.; див. також: М. Возняк. Діялог Йоаникія Волковича з 1631 р. // *Записки НТШ*, т. СХХІХ. 1920, с. 41.

Хоча на основі східного богослужіння, на відміну від західного, не сформувалася драма як літературний вид, проте православні церковні піснеспіви містять усі традиційні християнські сюжети і специфічну образність, використання яких сприяло синтезу традицій на українському ґрунті.

Зазначмо, що той пласт літератури, який учені ХІХ ст. окреслювали одним терміном: «пасії» (або «страсті»), – сучасні дослідники диференціювали за жанровими ознаками, виокремивши твори, написані віршами та прозою, у вигляді діалогу чи як велика епічна форма, призначені для виконання на шкільній сцені та для приватного вжитку, для співу та для декламації.

«Популярний релігійний діалог, – писав Юліян Леванський, – спадкоємець містерії – триває ціле ХVІІ ст. і функціонує як мистецьке досягнення, тоді як на Заході мистецтво такого ґатунку Просвітництво вже значною мірою віднесло до фольклору. Польські діалоги другої половини ХVІІ ст. і пізніші втратили вже формальний характер містерії, та в суспільній і мистецькій функції становили її продовження»⁶. Віршова форма також була успадкованим від містерії способом організації текстового матеріалу. «Вона виконувала мнемотехнічну функцію, маючи вирішальне значення для самого існування театру через виразне відмежування в такий спосіб мови драматичного персонажа від мовлення загалу, не організованого метрично», – зазначив Ян Оконь⁷. Бачимо, отже, що твори, пов'язані зі стражданнями та з хресною смертю Ісуса Христа, були надзвичайно популярними в часи Середньовіччя та Бароко в Західній Європі, зокрема в Польщі, вирізнялися помітною жанровою різноманітністю і безпосередньо залежали від церковної обрядовості.

Потужні західні впливи спричинили появу пасійних творів і в українській літературі. Щодо них постає питання про наявність польських взірців, адже, за твердженням Івана Франка, «природним є висновок, що південно-руська релігійна драма не тільки як загальне історико-літературне явище запозичена з Польщі, але що кожна південно-руська релігійна драма є якщо не прямий переклад, то, принаймні, переробка якогось втраченого польського оригіналу»⁸. На нашу думку, твори українських авторів виявляють спільні риси зі шкільним театром єзуїтів. *Розмишляня* і *Трагодія* написані силабічними віршами, призначені для показу на сцені й мають певну кількість алегоричних дійових осіб. Безпосередню

⁶ *Dramaty staropolskie. Antologia*, т. 1 / упоряд. J. Lewański. Warszawa 1959, с. 18.

⁷ *Historyja o chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim*, с. V pag. wielokr.

⁸ І. Франко. Южнорусская пасхальная драма // його ж. *Твори: У 50-ти т., т. 30*. Київ 1983, с. 296.

дію, згідно з традицією єзуїтського театру, заступають розмірковування про сенс події, а головні постаті християнської історії перестають бути дійовими особами. Натомість отці єзуїти виводять на сцену «другорядних осіб, користуються окремими елементами (наприклад, образами знярядь страстей Христових) як символами, священними емблемами»⁹.

До творів Андрія Скульського та Йоаникія Волковича близька і *Похвала под метри страстей Христових* Кирила Транквіліона з *Перло многоцінного*, що могла бути побудованою у вигляді драми через поділ тексту на окремі репліки оповідачів (як деякі інші тексти збірки). Натомість автор відмовився від драматизованої структури, віднісши *Похвалу*, як і більшість своїх творів, до жанру пісні: «А тая похвала и пѣсьнь плачливая. Прето о ней нехай душа благочестивая на каждый пяток размышляе...»¹⁰ Пасійна пісня як жанр сформувалась у середньовічній Європі та об'єднувала літургійні пісні, що їх виконували під час уставних церковних богослужінь (секвенції), процесійні гимни, «пісні для читання» (строфічні твори, укладені на зразок літургійної поезії, написані без музики), а також паралітургійні форми: катехитичні, «годинкові» пісні, віршовані «*historia passionis*» і великопосні ляменти¹¹.

Звичайно, насамперед привертає увагу термін «пісні для читання», який застосовують німецькі видавці середньовічної релігійної поезії до творів, що не входили до передтридентських літургійних кодексів. Тоді як мовою уставних богослужінь західної Церкви, а відтак і гимнографічних творів була латина, «пісні для читання» – це переклади літургійних текстів національними мовами, що, безумовно, наближало реципієнтів до розуміння храмового дійства. З часом ця залежність від обряду послаблювалась, унаслідок чого поставала пасійна поезія, не пов'язана безпосередньо з великопосними богослужіннями. *Пісні для читання* виконували молитовну функцію і були призначені для приватного вжитку¹². Подібну роль відводив своїм віршам і Кирило Транквіліон Ставровецький. У *Предмові до чителника* зі збірки *Перло многоцінне* він писав: «Если хочеш слезами твоими омыти пречистыи нозѣ и невинныи раны Господа и жениха душѣ твои, яко начастѣй размышляй набожне невинную смерть Господа нашего»¹³.

⁹ В. Резанов. *К истории русской драмы. Экскурс в область театра иезуитов*. Нежин 1910, с. 455.

¹⁰ Кирило Транквіліон Ставровецький. *Перло многоцінное*. Могилів 1699, арк. 106 зв.

¹¹ *Polskie pieśni pasyjne. Średniowiecze i wiek XVI*, т. 1: *Teksty i komentarze* / за ред. J. Nowak-Dłużewskiego. Warszawa 1977, с. 27–29.

¹² Там само, с. 28.

¹³ Кирило Транквіліон Ставровецький. *Перло многоцінное*, арк. 2 зв. б. п.

Спільною рисою *Похвали* Кирила Транквіліона Ставровецького та «пасійних» частин *Розмишляня* Йоаникія Волковича і *Трагодіи* Андрія Скульського є характер своєрідного розмірковування, повторення євангельських подій схоплення та засудження Ісуса, знущань із Нього, хрестної дороги, розп'яття і смерти, що спонукає здогадуватися про запозичення з епічного джерела.

У середньовічній Європі від XIII ст. з розвитком схоластики поширювалися прозові трактати і проповіді, побудовані на екзегезі біблійного тексту. Перевагу в них надавали «історичному» викладу: оповідання про пасійні події, хронологічно складене на основі гармонії чотирьох Євангелій, доповнювали новими алегоричними та повчальними мотивами¹⁴. Улюбленою літературною формою були т. зв. «*historia passionis*», своєрідні релігійні романи, які «містили дуже докладний опис фізичних страждань Христа, а також підкреслювали роль Марії в стражданнях Сина»¹⁵. Тадеуш Добженецький писав, що «пасійні історії» містили предмет розважань («*meditatio*»), який мав спонукати читача до співчуття («*compassio*») та схилити його до наслідування («*imitatio*»). Щоби досягти цієї триєдиної мети, автори мусили впливати не тільки на уяву, але передовсім на почуття. «*Historia passionis*» оповідали якнайдетальніше про всі епізоди, не обмежуючись повідомленнями Євангелія та апокрифів, а доповнюючи їх подіями, відтвореними методом типологічної інтерполяції книг Старого Заповіту. Головним джерелом пасійного трактату була Біблія, а її поширювали нові сюжети, черпані з апокрифів, переважно з Никодимового євангелія, а також авторитетні латинські джерела¹⁶, про декотрі з яких згадував й Іван Франко. Це насамперед *Dialogus beatae Mariae de passione Domini* св. Ансельма, *Historia scholastica* Петра Коместора, головний середньовічний підручник біблійної історії, *Liber de passione Christi et doloribus et planctibus matris*, приписуваний св. Бернардові, *Meditationes vitae Christi* Псевдо-Бонавентури, переробкою якого є *Żywot Pana Jezusa Krysta* Бальтасара Опеця, пасія Якуба з Вітри *Passio Christi et opera Christi*. Саме на основі цих творів поставали епічні польські пасії, серед яких найвідомішими є *Rozmyślenia Przemyskie* (XV ст.), *Rozmyślenia dominikańskie* (1532), *Sprawa Chędogo o Męce Pana Chrystusowej* і пасія Опеця (1522).

Пізніше почали з'являтися віршовані відповідники «пасійних історій», які вчені поділяють на три типи:

¹⁴ Т. Dobrzeniecki. «Rozmyślenia dominikańskie». Próba charakterystyki // *Pamiętnik Literacki*, т. 55, зом. 1 і 2. 1964, с. 319.

¹⁵ *Polskie pieśni pasyjne*, с. 31.

¹⁶ Т. Dobrzeniecki. «Rozmyślenia dominikańskie», с. 320.

1) простий, у якому міститься віршоване хронологічне зображення євангельських подій без використання апокрифічних елементів, – це широко практикували протестанти;

2) розбудований, якому притаманне нагромадження екзегетично-апокрифічних подробиць на підставі алегорично-містичного тлумачення канонічного опису страждань;

3) стаційний, пов'язаний із популярним у францисканських середовищах обрядом Хресної дороги¹⁷.

Францисканці були чільними представниками містичної течії у богослов'ї і вже від XIII ст. влаштовували серед народу «сцени Страстей Господіх» (Марія під хрестом), були розпорядниками святих місць у Палестині, де пропагували особливу пасійну відправу. Вона полягала в обходженні «стацій» – освячених стражданнями та смертю Христа місцевостей. У низці країн Європи (особливо у Франції, в Італії та в Іспанії) аналогом стацій були кальварії, що нагадували топографію палестинського місця страстей Христа. Поряд із діяльністю чернечих орденів посилювалася роль мирян, котрі об'єднувались у церковні братства. Братства розвивали різноманітні пасійні відправи, а також пасійні позалітургійні поезію та прозу в поєднанні з покутними практиками, які виходили поза межі церковних обрядів. Діяли також братства, що займалися винятково поширенням культу страстей Ісуса, реліквій Святого Хреста, знарядь, якими тортували Розп'ятого, Христової крові та ран, і поступово це набирало рис загальнонародного руху.

З XV ст. ці процеси поширилися й у Польщі. Учені акцентують відродження середньовічних пасійно-покутних форм і практик у польському письменстві та звичаях XVII ст. (хресної дороги, культу крові і ран Христа тощо). Зокрема, від XVII ст. стають надзвичайно популярними численні поеми про «Панську Муку», називані інакше «христіядами»¹⁸, з якими корелює і *Похвала* Кирила Транквіліона Ставровецького. Загалом видається, що у творах Транквіліона Ставровецького, Андрія Скульського та Йоаникія Волковича проявилися риси розбудованого та частково стаційного типів віршованих пасійних історій.

У всіх трьох аналізованих творах дія не відбувається безпосередньо, а про події розповідає автор (у Йоаникія Волковича – «вісники»), однак не в минулому, а в теперішньому часі. Ситуація-основа – євангельський текст – істотно видозмінюється. Відбувається, за висловом Добженецького, «розтрушування» епізодів, яке виникає через різне

¹⁷ *Polskie pieśni pasyjne*, с. 32.

¹⁸ Там само.

зображення їх у чотирьох євангелістів¹⁹, адже українські письменники не користувалися якимось одним Євангелієм. Окрім того, кожна євангельську глосу доповнював авторський коментар-медитація на тему зображуваного зі залученням старозавітних префігурацій чи символічних тлумачень образу.

Обсяг використання біблійних алюзій у кожного з письменників є різним. Наприклад, епізод засудження Христа з боку юдейських старійшин (Мт. 26, 57–68; Мр. 14, 55–65; Лк. 22, 66–71; Ів. 18, 12–24) Йоаникій Волкович і Андрій Скульський розглядають детально:

И Кайфашъ зъ Аннашемъ до Него речъ правят...
 Щобы зачъ былъ, смѣле ся Пана пытають
 И поличокъ Му, ахъ мнѣ ахъ, вытинають.
 ...Що жъ теда за скарги на Пана вносили
 И на горло предъ судомъ дужо просили,
 На Збавителя фалшь срокгій сшиваючи
 И потварь тую на Него вкладаючи.
 Яко бы Цесарови не голдовати,
 Анѣ панству Рымскому даній давати
 ...А до того, же Церковъ мѣль зепсовати,
 А за три дни знову еи збудовати²⁰.

Йоаникій Волкович у сцені зі старійшинами розгорнув символічну лінію Самсона – Ісуса – Петра на основі старозавітних прообразів і їхньої проекції на моральну площину як декларацію особистої відповідальности кожного за страждання Христа:

Мысленнаго Сампсона южъ ото крепують,
 Смерть ему поносную безвинне готують...
 Я то Тебе, Творче мой, сродзе поличкую,
 Множеством грѣховъ моихъ я Тебе мордую...
 Нендзная одверница Петра побѣдила,
 Нѣкчемная рабыни латво звытяжила.
 Презъ невѣсту, Адаме, продку нашъ, упалесь,
 И ты, Сампсоне, силы свои пострадалесь²¹.

¹⁹ Т. Dobrzeniecki. «Rozmyślenia dominikańskie», с. 469.

²⁰ Тут і далі цит. за публікацією: Андрій Скульський. *Вършитъ з трагодіи «Христос насхон» Григоріа Богослова* (www.litopys.org.ua).

²¹ Тут і далі цит. за публікацією: Йоаникій Волкович. *Розмышлян[н]є о муць Христа, спасителя нашего. При тым веселая радость з триумфального его воскресения* (www.litopys.org.ua).

Натомість Кирило Транквіліон Ставровецький при зображенні наведених вище сцен обмежився кількома рядками:

Кротць притерпѣл еси пойманіє,
Свезаніє, поруганіє, оплеваніє,
И по ланитома пречистими удареніє,
От архієреов неправедное смерти осужденіє²².

Для нього в центрі уваги опиняється інший суд – суд у Пилата (важлива складова частина «Пилатових актів» із Никодимового Євангелія), що набув у *Перлі многоцінному* рис інсценізації, побудованої на доволі розлогих цитатах із Біблії:

Паки Пилат рек:
«Нехай то нынѣ знаєт сей настоящій вѣк,
Иж то невинне збитій человек.
О народе жидовсїй, ото Ісус Назарейскїй,
Цар ваш іудейскїй» (пор. Ів. 19, 14).
На то жидове зашарѣли и гордо Пилатовѣ отповѣли:
«Мы того за царя нашего не знаємъ,
Тилько цесаря римського за пана маємъ» (Ів. 19, 15).
Повторе Пилат рекъ:
«О народе іудейскїй злосливый и непокоривый,
я вам то ясне оповѣдую,
Же я въ том человекѣку жадной вин смерти его не найдую».
На то зловѣрныи жидове на Пилата страшливыми гласы закричали:
«Озми, озми, распни Его, нехай буде до креста пригвожденный
Той Сын Божїй, на земли рожденный».
И тако, зловѣрныи, на Пилата волали,
Кровь Христову на ся и на сынов своих брали (Мт. 27, 25),
Абы тилько Ісуса, назарея святого, распяли²³.

Як бачимо, образ Пилата у Кирила Транквіліона Ставровецького набув позитивних рис порівняно з юдеями – як і в «Пилатових актах». Тенденція до натуралізму була надзвичайно стійкою в поезиці бароко – не даремно Дмитро Чижевський виніс цю рису барокової літератури «поза межі краси»:

Зовсім далеко від будь-якої краси заводить нас закохання бароко
в зображеннях страхіть, жорстокості, трупів, смерті тощо... Картини

²² Кирило Транквіліон Ставровецький. *Перло многоцінное*, арк. 107 зв.

²³ Там само, арк. 110 зв.–111.

мук Христових або «умученій» святих ніколи ще не посідали такої досконалості, як у цей час²⁴.

Наприклад, у *Розмишляні домініканському* зображено, як Христа в'яжуть «ланцухами» так сильно, що кров тече з-під нігтів, б'ють кулаками в груди, топчуть поваленого, виривають Йому волосся разом зі шкірою. Шата на Ньому задовга, перешкоджає ходити, Христос падає обличчям у вуличне болото. У бичі повстромлювано залізні голки, на яких затримуються вирвані шматки тіла. Терновий вінець насунуто так міцно, що колючки сягають аж до мозку²⁵. На цьому тлі медитації Кирила Транквіліона Ставровецького виглядають надзвичайно стриманими:

Женише мой превозлюбленный,
Для милости мои барзо зраненый.
Где Твоя нынѣ Бозкая доброта
И пресвѣтлого лица Твоего красота?
Вся въ страданію блѣдостю змѣненна
И тмою синих ран Твоих покровенна.
...Лице Твое пресвѣтлое блѣдостю змѣненно
И плеватинами поганськими все затменно²⁶.

Витерпівши всі знущання та несправедливе засудження, Христос вирушив у Свою останню земну путь, причому, за прийомом контрасту, Він постає перед читачем як «небесний архиерей», а не як надломлена фізично та морально людина:

І так того святого назаря,
Чудовного небесного архиерея,
Зловѣрнии жидове провадили на смерть...,
Преславного Ісуса, небесного пелкгрима²⁷.

У *Розмишляні Йоаникія Волковича* хресна дорога є здійсненням старозавітніх пророцтв, усвідомленням власної гріховності і ремінісценцією культу п'яти доріг Христових:

Южъ на рамо Єго ключъ Давидовъ взложено,
Котримъ маеть быти небо отворено.
Южъ Фениксъ єдиный сам древца згромажает,

²⁴ Д. Чижевський. *Поza межами краси (До естетики барокової літератури)*. Нью-Йорк 1952, с. 9.

²⁵ Т. Dobrzeniecki. «Rozmyślania dominikańskie», с. 333.

²⁶ Кирило Транквіліон Ставровецький. *Перло многоцѣнное*, арк. 110.

²⁷ Там само, арк. 112.

На котрихъ спалений для нас быти маеть.
 Южъ ся Исаакова фѣгура сповнила...
 Двигнетъ Исус махину, котрую зробили
 Мои тяжкіє грѣхи, на рамо вложили.
 Двигнет, а кровь зъ Его ран струменем ся точить,
 Всѣ дороги обфите (о жалю мой) мочить.

Пасійні історії, що їх створювали українські автори, доповнював інший жанр – відомі з Середньовіччя римовані пасійні молитви, які стали популярними і на зламі XV і XVI ст. у зв'язку з тенденцією до «уприватнення» молитви²⁸ в добу бароко. Літературним відповідником цієї тенденції були численні в той час молитовники, рукописні та друковані. Серед збережених пасійних молитов як окремий текстовий комплекс постають твори, які наслідували поширені в пізньому Середньовіччі «привітання членів страждального Збавителя». Найстарішу версію серед старопольських молитов датовано 1533 роком²⁹. У ній із майже анатомічною деталістю каталогізовано всі частини мученого Ісусового тіла, аж до волосся, мозку, язика та пальців. Були різні наслідування «Поздоровлень членів», у формі скороченій чи поширеній. На думку польських дослідників, джерелом цього задуму є поширений у пізньому Середньовіччі культ п'яти ран Христових, а також культ знарядь муки («arma Christi»). Варто також згадати, що у багатьох польських рукописах був дуже популярним переклад *Oratio sancti Gregorii papae de quinque vulneribus Christi Jezu*³⁰, а т. зв. «коронки» чи «вінці» до п'яти ран, до п'яти мук Христа і до Матері Божої поширювали різні чернечі ордени. На основі цих творів виникали не лише молитовні тексти, але й пасійні позалітургійні пісні, які були вже цілковитим виявом народної творчості.

Тяглість традиції стає очевидною, коли розглянути той розділ *Перла многоцінного*, в якому автор подав власний варіант «набоженства» до Господніх ран (тут уміщено молитви до ран на руках, на боці та на голові). До жанру пасійної молитви можна віднести й окремі фрагменти творів Йоаникія Волковича (більшість монологів «Побожних Душ» – окремих дійових осіб драми) й Андрія Скульського. Останній детально виклав спосіб поклоніння Христовим ранам:

²⁸ K. Górsky. Uwagi o «Rozmyślaniach Dominikańskich» na tle prądów religijnych XV i początku XVI wieku // *Średniowiecze. Studia o kulturze*, т. 2. Wrocław – Warszawa – Kraków 1965, с. 306.

²⁹ *Polskie pieśni pasyjne*, с. 36.

³⁰ Там само.

Цалуємо голову увельбеную,
 Терновою короною скрвавеную.
 Цалуємо руки к кресту прибитые.
 И на неприятеля душ добытые.
 Кланяемся ногам, котрые ходили
 И землю доптаньем своим посвятили,
 Покуй и доброе нам оповѣдуючи
 И ку небу стежку вѣрным торуючи.
 Цалуємо бок, скрозь влочною пробитый
 И през двѣ жродла збавеня нам набытый.
 И пред всѣм тѣлом ти святым припадаемо
 И гроб честный руками обыймаемо.

Тож у пасійних молитвах віруючому християнинові запропоновано декілька шляхів поєднання з трансцендентним: споглядання Христових ран, поклоніння їм та спроба прийняти їх у власне серце. Другий мотив часто пов'язують з посередництвом Богородиці, й він лунає, наприклад, у знаменитій католицькій секвенції «Stabat Mater»:

Sancta mater, istud agas,	Свята Богородице, зроби так,
Crucifixi figi plagas	Щоб рани розіп'ятого на хресті
Cordi meo valide.	Увійшли в моє серце.
Tui nati vulnerati,	Твого зраненого Сина,
Tam dignati pro me pati,	Що достойно прийняв муки за мене,
Poenas mecum divide.	Страждання зі мною розділи.

Смислову динаміку образу посилюють варіювання та зміна конотацій, завдяки чому мотив «прийняття» може трансформуватись у мотив «уписування». Михайло Возняк вказав на польський твір *Cień pogrzebu P. Jezusowego*, в якому є розділи «Zdumienie się dusze nabożnej», «Płacz nabożnej dusze», «Wstchnienie dusze nabożnej do ran Pańskich».

Szczęśliwy, w którym Pan Sobie lubuje
 I w czyje serce rany swe rysuje³¹, –

сказано в одному з цих розділів.

Порівняймо в Йоаникія Волковича:

Пристоить то заисте памяти чинити,
 внутрь себе страсти Христовы выразити.
 ...Треба чирвонои любви, зеленои красоты,

³¹ М. Возняк. *Діялог Йоаникія Волковича з 1631 р.*, с. 42–43.

Чорної покори, б'їлої внутрєної чистоти.
 О пендзель ласки Божєї треба ся старати,
 И такъ страсти Христовы вс'ї обмалєвати.

Подібно й ліричний герой Кирила Транквіліона Ставровецького в *Молитві до персонь Господа нашєго Исус Христа* звертався до Спасителя:

О сладчайшій мой Исусе, царю аггелскій,
 упиши вс'ї невинны прєсвятыи раны Твоє
 внутр'ї серца и душ'ї моє прєсвятою кров'їю Твоєю...
 И в незбытной памяти моєй..,
 яко у скарбницы Твоєй положи их в'їчне вцалє,
 Дажє зрю в'ї них, яко в'ї зерцалє,
 Безм'їрную дивную Бозкую любов Твою³².

Образ пам'яті (персоніфікований у драмі Йоаникія Волковича) виконує важливу функцію, об'єднуючи в один емблематичний комплекс різні символи. Дзеркало, що є символом вищої реальности, поєднує здатність відбитка зберігати зображуване зі здатністю проникнення, висвічування трансцендентної істини:

Копіє, которє бокъ Пану отворило,
 Презрочистое окно аж къ сердцу вчинило.
 През которє можемо латво оглядати,
 Якою милостю Пан'ї рачил'ї къ нам'ї палати.

Семантика глибини, надана образу ран, уможливлєє инший механізм відповіді Бога на молитву людини: огорнення її, прийняття всередину божества як найбільше наближення Творця до Свого Творіння. У Кирила Транквіліона Ставровецького мотив занурення у Христові рани також поєднано зі сподіванням на Божу ласку на майбутньому Страшному суді:

Прето молю Тя, о сладкій мой Исусе,
 Простри милостівую руку Твою
 И извлеци гр'їхолюбивую душу мою
 Из'ї глубыни многих гр'їхов'ї моєихъ,
 А с'їкрій мя в'ї глубын'ї прєсвятыхъ ран Твоєихъ
 И в'ї глубын'ї милосердія Твоєго недостойного раба Своего,
 Пощади от ярости гн'їву Твоєго.

³² Кирило Транквіліон Ставровецький. *Перло многоц'їнное*, арк. 129 зв.

Егда приближаться всю вселенную пугу положить
И всѣхъ грѣшников некающихся з неї вѣчне погубити...
Тогда спомни, о сладкій мой Иисусе, на Твои невинныя раны,
Которых душа моя несытою любовію цѣловала...
И надѣю збавеня своего въ ранахъ святыхъ Твоихъ поклала³³.

Натомість у *Розмишлянї о муці Йоаникія Волковича* панівним є мотив каяття, визнання власної гріховности. Так автор актуалізував традиційну для християнства тему відповідальности кожного віруючого за смерть і страждання Ісуса Христа:

Я, грѣшний, признаваю, иж тебе убил-єм,
Тебе, о пане мой, в том гробѣ положил-єм.
Лечь того жалуючи, к тобѣ прибѣгаю,
В твоихъ пречистыхъ ранахъ гнѣздо увияю.
Прагну з горячостю там завше почивати,
Крест твой пречестный прагну в рукахъ пѣстовати.

Як і Андрій Скульський та Кирило Транквіліон Ставровецький, Йоаникій Волкович наприкінці пасійної частини свого твору подав читачеві «керівництво» до поклоніння Христовим ранах, апелювавши до прототексту блаженного Августина: «Обач раны висячого, кров умираючого, цѣну откупуючого, язвы востаючого. Главу маєт преклоненну ку поцѣлованю, сердце отвореное – ку умилованю, рамени распротертые – ку объятію, все тѣло выставленное – ку откупеню. Тыи всѣ речи, яковыи суть, – уважайте, тыи на шаяхъ сердца вашего завѣсте, абы весь на вашемъ сердцу былъ завѣщенный, которій весь єст для вас на крестѣ повѣшенный. Августин в Книзѣ о панянствѣ»³⁴.

Як бачимо, на думку українських авторів, саме поклоніння Христовим ранах і співучасть у переживанні страждань Спасителя є оптимальним для віруючої людини шляхом уникнути гріха та заслужити в майбутньому право стати по правіці Господа й увійти в Його Царство. Спираючись на багату західноєвропейську пасійну традицію, Кирило Транквіліон Ставровецький, Йоаникій Волкович і Андрій Скульський відводили значну увагу зображенню Христа-Відкупителя, що свідчить про розвиток якісно нового барокового типу релігійности з акцентом на силі індивідуального духовного переживання особи. Поява різноманітних жанрів пасійної літератури на українських теренах пов'язана з відновленням духовного життя католицької Церкви після

³³ Там само, арк. 132–132 зв.

³⁴ Йоаникій Волкович. *Розмишлян[н]є о муці Христа* (www.litopys.org.ua).

тридентських реформ, із різноманітними побожними практиками та релігійними рухами. Видається, що це було природним для культурної ситуації в Україні I пол. XVII ст., де поєднувались і католицькі, й православні впливи, і свідчить про наявність у культурному дискурсі доби синтезу традицій.

**The Passions by Kyrylo Tranquillon Stavrovetsky,
Yoanykiy Volkovych and Andriy Skulsky:
Synthesis of Traditions**

Tetyana Trofymenko

In the article, the author analyzes texts of the Ukrainian writers created in the first half of the 17th century which reflect the passion tradition. Redemptive suffering and death of Our Savior become the base for their artistic imagery. Strong west-European influences make it possible to talk about synthesis of the Christian traditions in Ukraine and to consider Ukrainian baroque authors an integral part of the world cultural context of the époque.

Keywords: Kyrylo Tranquillon Stavrovetsky, Yoanykiy Volkovych, Andriy Skulsky, passion, Middle Ages, baroque.